

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ ВНЗ, ЩО МАЮТЬ ТРУДНОЩІ У ПРОФЕСІЙНОМУ САМОВИЗНАЧЕННІ

Проаналізовано погляди вчених на проблему професійного самовизначення студентів ВНЗ. Розкрито основні труднощі, що виникають при виборі професії. Наведено результати експериментального дослідження психологічних особливостей студентів, що мають труднощі у професійному самовизначенні.

Ключові слова: особистість студента, самовизначення, вибір професії, професійне самовизначення, труднощі у виборі професії.

Постановка проблеми

Проблема професійного самовизначення студентів завжди була актуальна, але не стояла так гостро, як зараз. Останніми роками кількість випускників закладів усіх рівнів професійної освіти, що працевлаштовуються за фахом, незмінно зменшується. До психологічних труднощів юнацького віку додається неясність перспектив професійного розвитку, пов'язаних із соціально-економічними змінами, що призводить до професійної нестійкості молоді, зниженню рівня їхньої адаптації на робочих місцях. Розв'язання даної проблеми неможливо без знання психологічних особливостей успішного вибору й оволодіння професією, умов самореалізації особистості в трудовій діяльності.

Актуальність проблеми професійного самовизначення студентів зумовлена потребою суспільства в компетентних фахівцях, що володіють мобільністю, активністю, вмінням орієнтуватися в складних професійних ситуаціях, готовністю до професійного становлення й підвищенню кваліфікації, що, у свою чергу, вимагає створення безупинно функціональної системи психолого-педагогічного супроводу професійного самовизначення студентів. Особливістю даного підходу є розгляд професійного самовизначення як процесу формування ставлення особистості до себе як до суб'єкта майбутньої професійної діяльності, що допомагає підготувати людину до професійної кар'єри, презентації своєї кандидатури на ринку праці, до можливості зміни професії в умовах ринкової економіки.

Професійне самовизначення нерозривно пов'язане з особистісним самовизначенням, і, як вказують деякі автори (М. Гінзбург, І. Кон, А. Маркова, Н. Пряжников та ін.), є його частиною. Особливості структури й закономірності професійного й особистісного самовизначення треба враховувати вже у процесі навчання у ВНЗ, тобто на ранніх стадіях професіоналізації. Нині у психолого-педагогічних науках активно розвивається індивідуально орієнтована парадигма освіти (О. Асмолов, Є. Бондаревська, Є. Ісаєв, І. Котова, В. Слободчиков, Д. Фельдштейн, І. Якиманський та ін). Завдання виявлення професійно-особистісних особливостей, основних тенденцій, своєрідності професіоналізації на етапі навчання у ВНЗ стає все більш актуальним. Потрібно зазначити, що ці питання на етапі студентства продовжують залишатися малорозробленими.

Аналіз практики свідчить, що зусилля педагогічних працівників, спрямовані на забезпечення професійного самовизначення студентів, в основному носять епізодичний, нецілеспрямований характер. Формування норм професійної діяльності й поведінки, як правило, не розглядається як цілі професійного навчання й виховання.

Мета статті: розглянути теоретичні підходи щодо проблем професійного самовизначення у студентському віці та дослідити психологічні особливості студентів-психологів ВНЗ, що мають труднощі у професійному самовизначення.

Виклад основного матеріалу

Професійне самовизначення характеризується рівнем оволодіння професійними навичками, формуванням професійно потрібних якостей особистості й відбиває розвиток стійкого позитивного ставлення до обраної професії.

Підготовка молоді до професійного самовизначення, вибору професії, соціальної й професійної адаптації вимагають істотного переосмислення практики організації процесу професійного самовизначення у ВНЗ, у якому відбивалася б можливість керованого перевodu студентів з одного рівня професійного розвитку на інший на основі наступності при переході із закладу професійної освіти на самостійну трудову діяльність.

Професійне самовизначення має бути розрахованим не на абстрактного, а на конкретного студента й спрямоване на активізацію його особистісних ресурсів, вироблення самостійної позиції у виборі професії, траєкторії професійної кар'єри, виявлення й розвиток загальних і спеціальних здібностей.

Особлива увага при організації супроводу професійної орієнтації, самовизначення й психологічної підтримки студентів повинна приділятися вдосконалюванню диференціації й індивідуалізації освітньо-виховного процесу в професійних освітніх установах, підвищенню престижу й соціальної значущості цих установ для підготовки компетентних фахівців.

У вітчизняній психології накопичено найбагатший досвід дослідження проблеми з професійного самовизначення. З погляду психології, використання терміна «самовизначення» зумовлене різними підходами до проблеми. Загальною особливістю підходу до проблеми таких учених, як Є. Клімов, Н. Пряжников, П. Шавір, С. Чистякова, Є. Головаха є інтерес до впливу особистісних аспектів на процес професійного самовизначення.

С. Рубінштейном проблема самовизначення розглядалася у контексті проблеми детермінації, у світлі висунутого ним принципу — зовнішні причини діють, переломлюючись через внутрішні умови [11]. Для людини «зовнішні причини», «зовнішня детермінація» — це соціальні умови й соціальна детермінація. Самовизначення, що розуміється як самодетермінація, являє собою, власне кажучи, механізм соціальної детермінації, яка не може діяти інакше, як будучи активно переломленою самим суб'єктом.

К. Абульханова-Славська розглядає професійне самовизначення в нерозривному зв'язку з вибором життєвого шляху, життєвим самовизначенням [1]. Вона вважає, що із зв'язку особистості з професією впливає перспектива й ретроспектива особистості, а від характеру цього зв'язку залежить вибір професії. Є. Головаха відзначає негативний вплив непогодженості життєвої перспективи (як цілісної картини майбутніх подій, наділених соціальною цінністю й пов'язаних з індивідуальним сенсом життя) на особливості протікання процесу професійного самовизначення [3].

На думку М. Гінзбурга, успішне самовизначення характеризується наявністю компонентів психологічного сьогодення, що виконують функцію саморозвитку (самопізнання й самореалізації); наявністю компонентів психологічного майбутнього, що забезпечують значеннєву й тимчасову перспективу [2]. Він пише про включеність професійного самовизначення в особистісне, пов'язуючи ціннісно-значеннєві й просторово-тимчасові аспекти, виводить нас на проблему майбутнього, уявлення про яке неможливе без побудови життєвого плану.

Як стверджує І. Кон, «життєвий план, у точному змісті цього слова, виникає тільки тоді, коли предметом міркувань стає не тільки кінцевий результат, а й способи його досягнення ... ті об'єктивні й суб'єктивні ресурси, які йому для цього знадобляться».

На відміну від мрії, яка може бути як активною, так і споглядальною, життєвий план — це план діяльності» [8, 255].

Нагальною умовою успішного самовизначення є усвідомлення того, що «я сам» вибрав професійний шлях. Але процес професійного самовизначення цим актом не закінчується. Т. Кудрявцев, В. Шегурова відзначають, що «вибір професії — це лише показник того, що процес професійного самовизначення переходить у нову фазу свого розвитку» [9].

Н. Пряжников вважає, що професійне самовизначення — це «самостійне й усвідомлене знаходження змісту роботи й усієї життєдіяльності в конкретній культурно-історичній (соціально-економічній) ситуації» [10].

До того, як людина не перевірить свої можливості під час професійної діяльності або в ситуаціях, максимально наближених до такої, не сформує до себе як до суб'єкта праці стійкого позитивного ставлення, про успішність процесу професійного самовизначення говорити досить важко. Є. Клімов розуміє

професійне самовизначення «як діяльність людини, що набирає той чи інший зміст залежно від етапу її розвитку як суб'єкта праці» [7].

В. Дружинін розглядає професійне самовизначення як вибір професії на підставі аналізу, оцінювання внутрішніх ресурсів суб'єктом вибору й співвіднесення їх з вимогами професії та наступне його формування як професіонала й суб'єкта праці [4, 421]. Цікава позиція Е. Зеєра, згідно з якою професійне самовизначення — є самостійне й усвідомлене узгодження професійно-психологічних можливостей людини зі змістом і вимогами професійної праці, а також знаходження змісту виконуваної діяльності в конкретній соціально-економічній ситуації [5, 13].

На наш погляд, вивчення наукових праць у цій сфері дає змогу відзначити тенденцію розширення у трактуванні самовизначення від розуміння його як первинного вибору професії до розуміння сутності професійного самовизначення, як вибору себе в професії, як необхідного й важливого аспекту всього процесу професіоналізації особистості.

Праця відіграє важливу роль у житті кожної людини й дуже впливає на її стан і самопочуття. Вдало обрана професія підвищує самоповагу й позитивне уявлення людини про себе, скорочує частоту фізичних і психічних проблем, пов'язаних зі здоров'ям, і підсилює задоволеність життям. Адекватність вибору й рівень освоєння професії впливають всебічно на загальну якість життя. Тому так важливо для людини, що вступає у світ професій, зробити правильний вибір.

При цьому треба мати на увазі декілька обставин. По-перше, світ професій надзвичайно динамічний і мінливий. По-друге, особливістю сучасного світу професій є те, що на зміну монопрофесіоналізму приходять поліпрофесіоналізм. Це означає, що людині треба прагнути опанувати не однією професією, а декількома суміжними професіями. І по-третє, сама людина не є щось застигле й навічно пов'язане з професією. Упродовж життя може з'явитися бажання або необхідність змінити професію або кваліфікацію.

Н. Самоукіна зазначає, що вибір професії — це процес прийняття молодою людиною рішення щодо одержання соціально значущого результату: вступу в доросле життя як працівника, учасника суспільної праці. Професійне самовизначення може збігатися з вибором професії, якщо молода людина вибирає професію відповідно до своїх інтересів, схильностей, устремлень і здатностей. Вибір професії не збігається із процесом професійного самовизначення в тих випадках, якщо молода людина «вибирає» професію випадково, наприклад, за фактором близькості роботи до місця проживання, суспільної моди на дану професію, за знайомством та інше [12, 51].

Про активне професійне самовизначення можна говорити тоді, коли в діяльності людини переважає досягнення поставлених цілей, а умови соціальної й професійної ситуації перетворюються й враховуються відповідно до поставлених цілей [13, 114].

Н. Шевандрін до типових помилок і труднощів, що виникають при виборі професії, відносить:

- ставлення до вибору професії, як до вибору довічного притулку, орієнтація на професію тільки високої кваліфікації, тільки вищої освіти;

- пережитки честі, коли деякі значущі для суспільства професії вважаються недостойними;
- вибір професії « за компанію», щоб не відстати від друзів;
- перенесення ставлення до представника якоїсь професії на саму професію;
- захоплення тільки зовнішньою або якоюсь приватною рисою професії;
- ототожнення шкільного навчального предмета з відповідною професією;
- застарілі уявлення про характер праці в деяких сферах виробництва;
- невміння розбиратися у своїх особистих якостях;
- незнання або недооцінка своїх фізичних особливостей або недоліків, істотних при виборі професії;
- незнання основних заходів і порядку розв'язування завдань при виборі професії [14, 159].

Варто знати, що людина, яка працює не за покликанням, у більшості випадків обтяжує своєю роботою, не досягає оптимального творчого режиму своєї діяльності, найчастіше зганяє свою незадоволеність роботою на членах родини. При правильному виборі професії індивідуальні особливості людини в цілому збігаються з вимогами професії.

Дослідження психологічних особливостей студентів, що випробовують труднощі у професійному самовизначенні, було проведено на базі факультету психології Кам'янець-Подільського університету ім. Івана Огієнка. Загальний обсяг вибірки склав 117 студентів 3–5-х курсів денної та заочної форм навчання.

У процесі експериментального дослідження використовувалися методика А. Реана і В. Якуніна «Вивчення мотивів навчальної діяльності студентів», де студентам пропонувалось оцінити значущість для них запропонованих 15 мотивів навчальної діяльності, використовуючи семибальну шкалу (1 бал — мотив зовсім не значущий, 7 балів — максимальна значущість мотиву) [6, 437], методика Л. Кабардової «Опитувальник професійної готовності», де досліджуванним пропонувалось оцінити за трибальною шкалою наявність у себе вміння, ставлення та бажання займатися певним видом діяльності (1 бал — не вмію, не подобається, не прагну займатися; 2 бала — умію недостатньо добре, байдужий, однаково; 3 бала — умію, подобається, прагну займатися) [6, 449] та анкета для вивчення передумов, причин вступу до обраного навчального закладу і планів на майбутнє.

За допомогою «Опитувальника професійної готовності» були виділені студенти, що випробовують труднощі у професійному самовизначенні, в кількості 68 осіб (58%). Інші 49 людей (42%) визначені як такі, що не випробовують таких труднощів.

Студенти, що випробовують труднощі у професійному самовизначенні, були виявлені через розподіл їх на такі групи:

- 64,7% студентів мають високі показники за типом професії «Людина — Людина», а також і по іншими типами («Людина — Знак», «Людина — Техніка», «Людина — Природа», «Людина — художній образ»). Ці студенти мають відразу кілька професійних переваг.

- 23,5% студентів не мають високих показників за типом «Людина — Людина», тобто вони більше орієнтовані на професії іншої сфери.

- 11,8% студентів не мають яскраво виражених професійних устремлінь. У них виявлено низькі показники за всіма типами професій. Отже, цих студентів можна віднести до тих, що не визначились у сфері професійних інтересів.

На основі даних, отриманих за допомогою анкети, нами було встановлено, що під час відповіді на запитання про наявність труднощів у виборі професії 47,1% студентів відповіли позитивно, 52,9% — негативно. Відповіді на запитання «Коли Ви вирішили для себе, ким прагнете стати?» показали, що 22% студентів вирішили безпосередньо перед вступом, 33,8% студентів — за кілька місяців до вступу, 22% студентів — за кілька років до вступу, 19,1% студентів — ще не вирішили.

Результати анкетування показали, що вирішальний вплив на вибір професії в 23,5% студентів виявили близькі люди, в 35,3% студентів — обставини, 41,2% студентів вибрали професію самостійно.

Стосовно причин вступу студентів до КПНУ ім. Івана Огієнка результати розподілилися в такий спосіб: 22% студентів посилалися на те, що їм подобається професія, 19,1% студентів, що вони прагнуть отримати вищу освіту; 11,8% студентів зазначили, що їх вступ визначався матеріальними міркуваннями; 10,3% — порадою близьких або знайомих; 8,8% — престижністю професії; 8,4% — наявністю здатностей; 7,4% — близьким розташуванням університету до будинку; 5,9% — гарною інтелектуальною готовністю; 4,4% — вступ до КПНУ ім. Івана Огієнка був запасним варіантом. Крім того, 17,6% студентів відповіли, що в них не було іншого вибору, і 2,9% студентів своє навчання в Університеті пояснили небажанням служити в армії.

Як показали відповіді на запитання «Чи хотіли б Ви отримати іншу професію, ніж маєте зараз?», 19,1% студентів не бажали б отримати іншу професію; а 80,9% студентів прагнуть спочатку отримати професію психолога, а потім іншу.

На запитання «Чи хотіли б Ви надалі працювати за спеціальністю, що отримали в КПНУ ім. Івана Огієнка?» 33,8% студентів відповіли, що прагнуть надалі працювати за спеціальністю, 11,8% студентів — не прагнуть, і 57,4% студентів ще не вирішили для себе це питання.

Надалі за методикою «Вивчення мотивів навчальної діяльності студентів» досліджувалися психологічні особливості навчальної мотивації студентів, що випробовують труднощі у професійному самовизначенні (див. таблицю).

Як видно з таблиці, для студентів, що випробовують труднощі у професійному самовизначенні, найбільшу значущість має мотив отримання диплома — 6,8 бала з 7 можливих. Цей мотив є зовнішнім стосовно особистості людини, тобто не спрямований на збагачення внутрішнього світу. Висока значущість цього мотиву збігається з відповіддю студентів на запитання анкети про причини вступу в КПНУ ім. Івана Огієнка. Можна припустити, що висока значущість мотиву одержання диплома пов'язана з особливостями нашого часу, коли більшість людей прагне отримати вищу освіту, без якої важко кудись влаштуватися.

Таблиця

Розподіл середньогрупових значень оцінок мотивів навчальної діяльності студентів

№ з/п	Мотив навчальної діяльності	Бали
1	Стати висококваліфікованим фахівцем	6,2
2	Отримати диплом	6,8
3	Успішно продовжити навчання	5,7
4	Успішно скласти іспити	5,2
5	Придбати глибокі й міцні знання	6,2
6	Бути готовим до занять	4,7
7	Не запускати навчання	5,3
8	Не відставати від однокурсників	5,2
9	Забезпечити успіх майбутньої професії	6,2
10	Виконувати педагогічні вимоги	4,9
11	Досягнути поваги викладачів	5,1
12	Бути прикладом для однокурсників	3,7
13	Домогтися схвалення	5,1
14	Уникнути осуду й покарання	4,1
15	Отримати інтелектуальне задоволення	6

Дані таблиці свідчать про те, що в оцінюванні студентами мотивів навчальної діяльності по 6,2 бали в середньому отримали такі мотиви, як стати висококваліфікованим фахівцем, придбати глибокі й міцні знання, забезпечити успіх майбутньої професії й отримати інтелектуальне задоволення. Ці мотиви є внутрішніми стосовно людини, їх реалізація сприятиме розвитку особистості студента. Тобто можна сказати, що студенти свідомо націлені на здобуття професії й мають намір застосовувати отримані знання на практиці. Багато хто з них прагне у майбутньому працювати за спеціальністю, а в цей момент для них важливим є зміст та якість навчального матеріалу, який вони прагнуть успішно засвоїти.

Результати дослідження показали, що найменшу значущість для студентів має мотив бути прикладом для однокурсників — 3,7 бала з 7. З цього можна судити про значущість даного мотиву лише для деяких досліджуваних студентів. Можна зазначити, що для цих студентів важливо не тільки не відставати від однокурсників, а й вести їх за собою, підіймаючи тим самим свій авторитет у очах своїх і однокурсників.

Висновки

Серед мотивів навчальної діяльності найбільшу значущість мають як зовнішні (отримати диплом), так і внутрішні (стати висококваліфікованим фахівцем, придбати глибокі знання, забезпечити успіх майбутньої професії, отримати інтелектуальне задоволення) мотиви. Це до деякої міри свідчить про захопленість студентів навчанням і про те, що вони певним чином вже зараз орієнтуються на свою майбутню професію.

У період професійного навчання постійно підвищується рівень поінформованості студентів про майбутню професію, іде становлення особистості професіонала, поступово відбувається переоцінка, переосмислення системи цінностей, постійне порівняння структури індивідуальних ціннісних орієнтації з професійно-значущими, зіставляється «образ-Я» з еталоном професіонала. У процесі професійного самовизначення під час навчання у ВНЗ відбувається зміна мотиваційної сфери студентів, змінюються інтереси, напрями у професійній діяльності.

На наш погляд, ефективність професійного самовизначення залежить від взаємодії об'єктивних (етап навчання, професійна спрямованість), соціально-психологічних (вплив батьків, друзів, викладачів) і суб'єктивних (смісложиттєві орієнтації й рівень довіри до себе) факторів.

У період навчання на факультеті психології у студентів більш адекватно формуються професійні уявлення: створюється образ психолога-фахівця, що володіє конкретним набором професійних якостей, необхідних для успішної діяльності, краще усвідомлюються труднощі професії, пов'язані із професійною підготовкою, здобуттям певних знань, умінь, навичок.

Отримані результати можуть бути корисні шкільним психологам, що здійснюють професійну орієнтацію старшокласників. Крім того, дані дослідження можна врахувати при розробленні рекомендацій для абітурієнтів, студентів і всіх, хто з ними співпрацює.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абульханова-Славская К.А. Личностная регуляция времени / К.А. Абульханова-Славская // Психология личности в трудах отечественных психологов / сост. и общ. ред. Л.В. Куликова. — СПб. : Питер, 2001. — С. 279–297.
2. Гинзбург М.Р. Психологическое содержание личностного самоопределения / М.Р. Гинзбург // Вопросы психологии. — 1994. — № 3. — С. 43–52.
3. Головаха Е.И. Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение молодежи / Е.И. Головаха. — К. : Наук. думка, 1998. — 144 с.
4. Дружинин В.Н. Психология: учеб. для экономических вузов / под общ. ред. В.Н. Дружинина. — СПб. : Питер, 2002. — 672 с.
5. Зеер Э.Ф. Психология профессий: учеб. пособие для студ. вузов / Э.Ф. Зеер. — М. : Деловая книга, 2003. — 336 с.
6. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы / Е.П. Ильин. — СПб. : Питер, 2003. — 512 с.
7. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения / Е.А. Климов. — Ростов н/Д. : Изд-во «Феникс», 1996. — 512 с.
8. Кон И.С. Психология ранней юности: книга для учителя / И.С. Кон. — М. : Просвещение, 1989. — С. 255.
9. Кудрявцев Т.В. Психологический анализ динамики профессионального самоопределения / Т.В. Кудрявцев, В.Ю. Шегурова // Вопросы психологии. — 1983. — № 2. — С. 51–59.
10. Пряхников Н.С. Профессиональное и личностное самоопределение / Н.С. Пряхников. — М. : Ин-т практ. психологии, 1996. — 256 с.
11. Рубинштнейн С.Л. Основы общей психологии: в 2 т. / С.Л. Рубинштнейн. — М. : Педагогика, 1989. — Т. 2. — 328 с.
12. Самоукина Н.В. Психология и педагогика профессиональной деятельности / Н.В. Самоукина. — М. : ТАНДЕМ, 2000. — 384 с.
13. Самоукина Н.В. Психология профессиональной деятельности / Н.В. Самоукина. — СПб. : Питер, 2003. — 224 с.
14. Шевандрин Н.И. Основы психологической диагностики: учеб. для студ. высш. учеб. заведений: в 3 ч. / Н.И. Шевандрин. — М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. — Ч. 3. — 336 с.

Сыч В.М.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СТУДЕНТОВ-ПСИХОЛОГОВ ВУЗОВ, КОТОРЫЕ ИМЕЮТ ТРУДНОСТИ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ САМООПРЕДЕЛЕНИИ

Проанализированы взгляды ученых на проблему профессионального самоопределения студентов вузов. Раскрыты основные трудности, которые возникают при выборе профессии. Показаны результаты экспериментального исследования психологических особенностей студентов, которые имеют трудности в профессиональном самоопределении.

Ключевые слова: личность студента, самоопределение, выбор профессии, профессиональное самоопределение, трудности в выборе профессии.

Sych V.M.

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE STUDENTS-PSYCHOLOGISTS OF HIGH SCHOOLS, WHICH HAVE DIFFICULTIES IN PROFESSIONAL SELF-DETERMINATION

In article the sights of the scientists on a problem of professional self-determination of the students of high schools are analysed. The basic difficulties are opened which arise at a choice of a trade. The results of an experimental research of psychological features of the students are shown which have difficulties in professional self-determination.

Key words: *the person of the student, self-determination, choice of a trade, professional self-determination, difficulty in a choice of a trade.*